

VITA

SZÁMVÉBER NORBERT

EGY FORRÁSKIADVÁNY MARGÓJÁRA

(A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947. Szerk. Krausz Tamás, Varga Éva Mária. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 629 o.)

Penge Borisz és a Blöff című kultuszfilm óta tudjuk, hogy „a súly a megbízhatóság jele”. Ha ez valóban helyes megállapítás, akkor *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947* című kötet a maga 629 számozott B/5 formátumú oldalával és tekintélyes súlyával a megbízható forráskiadványok mintapéldánya. Feltéve, hogy Penge Borisznak igaza van...

A kötetet Krausz Tamás és Varga Éva Mária szerkesztette, illetve állította össze. A kiadvány alapvetően öt különböző részből áll. Elsőként *Az elhallgatott népiértés* címmel Krausz Tamás meglehetősen terjedelmes (41 oldalas), ám sajnos, elfogultságtól sem mentes előszavával, valójában bevezető tanulmányával találkozhat az olvasó.

Ezt követi az úgynevezett „tábornoki perek” (nemes alsókománai Álgya-Pap Zoltán vezérőrnagy és társai, Somlay Zoltán ezredes és társai, vitéz Bakay Szilárd altábornagy) dokumentumaiból készített válogatás mintegy 200 oldalon.

Nagyjából hasonló terjedelemben közölnek a szerkesztők a magyar megszálló csapatok tevékenységével kapcsolatos iratokat, de ezeket kizárólag a szovjet hatóságok által készített jelentésekből, a helyi lakosság meghallgatása során készített jegyzőkönyvekből, tanúvallomásokból, a magyar hadifoglyok nyilvántartási lapjaiból, valamint mutatóban a magyar csapatok által közzétett korabeli hirdetményekből állították össze.

Ez után következnek – több mint 100 oldalon – a mellékletek sora, amelyek között az olvasó főleg érdemi képalírások nélküli fényképeket, életrajzi jegyzeteket, különféle mutatókat, valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára egyik témablvágó, de ugyancsak 1945 után keletkezett iratsorozatát találja, utóbbit facsimile formában, bármiféle magyarázó jegyzetapparátus nélkül.

Egyoldalú forrásbázis

A kiadvány alcímében olvasható *Levéltári dokumentumok (1941–1947)* megnevezés kiegészítésre szorul az „orosz” szóval. A publikált anyag ugyanis szinte teljes egészében három orosz levéltár, az Oroszországi Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) Központi Archivuma, az Oroszországi Föderáció Állami Levéltára és a Voronyezsi Terület Állami Levéltára őrizetéből származik. Sajnálatos módon a szerkesztők a budapesti HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban vagy a freiburgi Bundesarchiv–Militärarchivban sem forrásfeltáró, sem pedig háttérkutatói munkálatokat nem folytattak. Mindössze egyes tisztek szolgálati adataival kapcsolatban kértek nem hivatalos levéltári segítséget a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár egyik munkatársától, de magát a kutatást nem saját kezűleg végezték. Fenti körülmények miatt a feldolgozott forrásbázis meglehetősen egyoldalúnak tekinthető, és a legkevésbé sem csak az érintett felek tekintetében.

A kötetben közzétett dokumentumok megítélésünk szerint a feldolgozni kívánt téma fontos, de kizárólag másodlagos, kiegészítő, kordokumentum jellegű forrásaiként értékelhetők, főként a sztálini szovjet igazságszolgáltatás működésére jellemző „különleges” keletkezési körülmények (például a kikényszerített vallomások, befolyásolt tanúk, manipulált jegyzőkönyvek stb.) ismeretében. E körülményekkel a kötet szerkesztői egyáltalán nem foglalkoznak, amiből számomra az következik, hogy vagy nem ismerik ezeket (ezt azonban kutatási területük ismeretében nem tudom elképzelni), vagy ezek elemzésével nem akarták még inkább egyértelművé tenni a közzétett forrásokból amúgy is sugárzó elfogultságot. Ráadásul az élénk tárt szovjet eredetű dokumentumok látszólag imponáló adatbősége a szerkesztők által sajnálatos módon mellőzött forráskritika szűrőjén jórészt bizony fennakadt volna.

A közölt iratok jelentős terjedelmük ellenére sem helyettesíthetik a magyar királyi Honvédség állományából a Szovjetunióban megszálló feladatokat végrehajtó magyar parancsnokságok és csapatok saját iratanyagát, valamint az előljáró német parancsnokságok vonatkozó dokumentumait. Ilyen jellegű magyar vagy német irat azonban egy sem került a kötetbe, noha a 44. oldalon azt olvashatjuk, hogy az orosz levéltárakban is „jelentékeny magyar katonai dokumentumcsoport” (sic!) található.

A rendkívül indokolt, de egyben hallatlanul kényes kérdés tudományos igényű feltárása érdekében elengedhetetlen lett volna a megjelölt téma korabeli magyar és német katonai dokumentumainak minél alaposabb felkutatása itthon és külföldön egyaránt (s nem csak Oroszországban). Sajnos, a most közölt dokumentumok jelentős részében – elsősorban a források már említett „különleges” keletkezési körülményeiből fakadó ellentmondások miatt – az olvasó szinte képtelen megkülönböztetni egymástól a német és a magyar csapatok tevékenységét. Ebben nyújthatott volna segítséget, ha a szerkesztők kutatásokat végeznek például a HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban, amely Krausz Tamás szavaival (7. o.) „sok anyagot rejthet magában e kérdéskörben”. Erről talán a kötet megjelentetése előtt meg is kellett volna bizonyosodni...

A másik oldal hiányzó dokumentumai

A HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban a szerkesztők minden további nélkül tanulmányozhatták volna a német Kommandant für das rückwärtige Armeegebiet 580 (580. mögöttes hadseregterület parancsnoka, rövidítve: Korück 580)¹ iratanyagát is, amelynek alárendeltségében több magyar seregest és egyéb alakulat hajtott végre megszálló feladatokat éveken keresztül. Emiatt még Németországba sem kellett volna elutazniuk. E német nyelvű dokumentumok (összesen 12 mikrofilmtekercsen tárolva) igen részletesen, napi bontásban tárgyalják a mögöttes területen lezajlott tengelyhatalmi (s benne a magyar) megszálló tevékenységet.

A forráskiadványban ennek ellenére mindössze egy helyen bukkan fel ez a forráscsoport, egy lábjegyzet erejéig (23. o., 59. jegyzet), ott is alig azonosíthatóan, pontos levéltári jelzet nélkül. Itt még azt sem sikerült feloldania a szerkesztőknek, hogy a német „I. R. 46” rövidítés valójában a m. kir. 46. honvéd gyalogezredet jelöli. A lábjegyzet szerint az ezredhez vezényelt német összekötő tiszt (Crüwell főhadnagy) 1942. április 7-én kelt „jelentése arról tanúskodik, hogy a magyar katonák fosztogatnak, gyilkolnak, rabolnak, nőket megerőszakolnak, békés polgárokat kínoznak”. Ezzel szemben az említett jelentés-

¹ A német 580. mögöttes hadseregterület parancsnoka 1941. december 19-től 1945. április 18-ig Kurt Agricola vezérőrnagy (1943. augusztus 1-jétől altábornagy) volt, aki a német 2. hadsereg mögöttes területének biztosításáért felelt.

ben a vonatkozó helyen az alábbi szöveg olvasható szó szerint: „Tägliche Plünderungen, oft mit vorgehaltener Waffe, Mißhandlungen, Notzüchtigungen erreichen ein Maß, das das bisher feste Vertrauen der Bevölkerung zur deutschen Wehrmacht ernstlich gefährdet. Erlassene Befehle hatten bisher keine Wirkung.” („A mindennapos fosztogatások, gyakran előreszegezett fegyverrel, a bántalmazások és a nemi erőszak olyan méretet ölt, amely a lakosság ez ideáig szilárd bizalmát a német Wehrmacht felé komolyan veszélyezteti. A kiadott parancsok eddig hatástalanok voltak.”²)

Az idézett német dokumentumban tehát fosztogatásokról, fizikai és nemi erőszakról valóban esik szó, de gyilkosságokról nem. A német tiszt megjegyezte továbbá, hogy a magyar ezredparancsnokot érzékenyen érintette a téma, s többszöri kérésre sem volt hajlandó erről tárgyalni Crüwell főhadnaggal, aki emiatt az előljáró parancsnok, Agricola vezérőrnagy beavatkozását és büntetések kiszabását javasolta.³ Az említett lábjegyzetből ez utóbbi körülmény valami okból már kimaradt.

A fenti német forráscsoport irataiból az is kiderül, hogy nem csak a m. kir. 46. honvéd gyalogezreddel voltak fegyelmi gondok. Dulle hadnagy, a m. kir. 102. könnyűhadosztályhoz vezényelt német összekötő tiszt 1942. április 6-án távbeszélőn úgy nyilatkozott Crüwell főhadnaggal együtt a Korück 580-nak, hogy a magyar seregetest, különösen annak m. kir. 53. honvéd gyalogezrede által előállított helyi lakosságot és partizánokat azonnal német szerveknek kellene átadni kihallgatás céljából. Ennek oka az, hogy „a magyarok által használt módszerek – eltekintve az embertelen kegyetlenségtől, amivel eljárnak – teljességgel jogtalanok és értelmetlenek. Sem használható vallomásokot nem csikarnak ki, sem pedig különbséget nem tesznek vétkes és ártatlan között”.⁴ E magyar vállaltási és ítélezési gyakorlatnak a németek által Szevszk és Szeredina Buda településekre partizánellenes hírszerzés céljából kiküldött megbízható polgári egyének is áldozatul estek. Emiatt a két német tiszt azt javasolta, hogy a magyar 102. könnyűhadosztály által őrizetbe vett személyeket a továbbiakban a német Geheime Feldpolizei (Titkos Tábori Rendőrség) szervei hallgassák ki. Agricola vezérőrnagy még aznap elrendelte, hogy erre a feladatra a német 581. táboricsendőr-osztálytól vezényeljenek egy-egy tisztet a két megnevezett településre.⁵

A m. kir. 102. könnyűhadosztály csupán 1942. április folyamán 1300 partizán, illetve annak nyilvánított személy kivégzését jelentette. Saját vesztesége ezen idő alatt 36 halott, 44 sebesült és 52 eltűnt volt. A m. kir. 46. honvéd gyalogezred ebben az időszakban 80 partizánt és partizánsegítőt semmisített meg, miközben 15 halottat, 5 sebesültet, 15 eltűntet és 20 súlyos beteget veszített.⁶

Noha a megszálló feladatot végrehajtó magyar parancsnokságok és csapatok legtöbbszörének a HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban saját, teljesnek tekinthető iratanyaga nem maradt fenn,⁷ rendkívül hasznos töredékek azért átvészelték a második világháborút és az

² HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (a továbbiakban: HL) mikrofilmtár, Kommandant für das rückwärtige Armeegebiet 580 iratai, Bericht des Verbindungs-Offizier zum kgl. ung. I. R. 46., 7. April 1942. 744. tekercs, 866. felvétel.

³ HL mikrofilmtár, Kommandant für das rückwärtige Armeegebiet 580 iratai, Bericht des Verbindungs-Offizier zum kgl. ung. I. R. 46., 7. April 1942. 744. tekercs, 867. felvétel.

⁴ HL mikrofilmtár, Kommandant für das rückwärtige Armeegebiet 580 iratai, Wesentliche Punkte aus Ferngespräch mit Obltn. Crüwell und Lt. Dulle betr. ungar. 102. le. Div., 6. April 1942. 744. tekercs, 672. felvétel.

⁵ HL mikrofilmtár, Kommandant für das rückwärtige Armeegebiet 580 iratai, fejléc nélküli parancs, 6. April 1942. 744. tekercs, 674. felvétel.

⁶ HL mikrofilmtár, Kommandant für das rückwärtige Armeegebiet 580 iratai, 745. tekercs, 145. felvétel.

⁷ A Szovjetunióban alkalmazott magyar megszálló csapatok különféle parancsnokságainak mindösszesen kettő doboznyi iratanyaga található a Hadtörténelmi Levéltárban. Ezek főleg különféle parancsok, hadrendek és térképvázlatok. A m. kir. Honvéd Vezérkar itt őrzött napi helyzettájékoztatói (1941. június 23-tól 1943. július

elmúlt több mint fél évszázadot. Ilyen például a m. kir. 44., 46. és 54. honvéd gyalogezredek közel sem teljes iratanyaga, amelyből a magyar megszállási feladatrendszer számos körülménye elsődleges források alapján, kiválóan tanulmányozható; a partizánellenes műveletek részletei pedig jól nyomon követhetők a m. kir. 19. honvéd gyalogezred 1943. április 12. és 1943. szeptember 5. között vezetett hadinaplójából.

Így a megszállással kapcsolatos fegyelmi problémák a magyar csapatok töredékes irataiban is felbukkannak. Már 1941. december 10-én napvilágot látott vitéz Kolossváry Imre vezérőrnagy, a m. kir. 105. gyalogdandár parancsnokának intézkedése *Önhatalmú harácsolások, rablások és üzérkedések elterjedése* címmel, amelyben többek között így fogalmaz: „A befutott jelentésekből megütközve állapítom meg, hogy az önhatalmú harcácsolások, rablásnak minősülő lopások és üzérkedések egyre nagyobb mértékben kezdenek elharapódzni.

Megtörtént, hogy egy tanyán hat honvéd kilenc disznót lőtt agyon és vitt el, másik alkalommal egy osztag 50 liter tejszint 'szerzett'. A kisebb csoportokban felvételezésekre felelős parancsnokok nélkül kiküldött járművek legénysége a lakosságra fegyvert szegez, és úgy szerzi be az 'élelmi pótlék'-ot stb.

E kirívó esetek nemcsak a magyar honvédség jó hírnevén ejtenek csorbát, hanem az ellátás menetében is kiesést okoznak. Az élelmiszerek kiutalása ugyanis a németek által eszközölt összeírás alapján történik. Önhatalmú harácsolások elterjedése esetén tehát minden ilyen lehetőség megszűnik.

Az ilyen módon történt beszerzések – eltekintve a dolog fegyelem- és törvényellenes voltától – pazarlásra is vezethetnek. Azonkívül a lakosságnak lehetőséget adnak partizánok élelmezésére és fölös készletek gyűjtésére. (A harácsolási eseteket kihasználva az eltüntetett összeírt cikkekre ráfognak, hogy azt mind a magyar legénység vitte el stb.)⁸

A fegyelmi helyzet miatt 1941. december 27-én a m. kir. 105. honvéd gyalogdandár parancsnoka ismét kénytelen volt parancsot fogalmazni: „A beérkezett feljelentések alapján meginduló hadbíróági eljárásokból azt tapasztalom, a legénység egy része az itt töltött időt meggazdagodási alkalomnak tekinti és még egyéni meggazdagodást célzó zsákmányolást, stb. is beállít e célnak szolgálatába. Sőt, az a gyanú merült fel, hogy tiszt is feledkezett meg önmagáról és a magyar lovagiasságról.

A dandár feladata a biztosításon kívül a terület megbékéltetése. Rablás, lányokkal, asszonyokkal szembeni erőszakoskodás nemcsak a feladat megoldásának szellemével ellenkezik, hanem a lakosság jobb érzésű rétegének ellenséges érzületét is kiváltja és a magyar katona jó hírnevét is teljesen tönkre teszi. Aki ez ellen vét, azzal szemben kíméletnek nincs helye. Az elkövetés előtt tehát vegye mindenki fontolóra, hogy rendfokozatvesztés és néhány esztendő hádbírói büntetés arányban áll-e a megszerezhető anyagi értékekkel.⁹

Ugyancsak Kolossváry vezérőrnagy volt az, aki 1942. június 16-tól a halálos kimennetlű fegyverhasználatok mindegyikét részletes bizottsági kivizsgálás tárgyává tette, hogy az önkényeskedést megakadályozza.¹⁰

A honvéd csapatok egyes tagjai által elkövetett nemi erőszak kérdése ugyancsak megjelenik a magyar iratokban is. Például a m. kir. 46/III. honvéd gyalogzászlóalj távbeszélő szakaszának hat tagja ellen Klubocsakaja községi előjárója (sztarosztája) a német szerveknél tett feljelentést, miszerint a magyar katonák 1942. április 29-én szénabeszerzés

30-ig) ugyan a karhatalmi szempontok miatt foglalkoznak a partizánkérdéssel is, de ezek csupán rendkívül szükséges, kevés tény tartalmazó rövid összefoglalók.

⁸ HL m. kir. 46. honvéd gyalogezred iratai, 168./105.gy.dd.I.a.41.XII.9. szám.

⁹ HL m. kir. 46. honvéd gyalogezred iratai, 362./105.gy.dd.I.a.41.XII.27. szám.

¹⁰ HL m. kir. 46. honvéd gyalogezred iratai, 425./105.k.ho.sgt.42.VI.16. szám.

céljából érkeztek, de ittasak voltak és több helyi asszonyon a lakosság szeme láttára nemi erőszakot követtek el. Az ügyből magyar hadbírószági eljárás lett, de végül ítélet nem született.¹¹ Az esetet a recenzio tárgyát képező forráskiadványban sajnos nem találtuk meg.

Cáfolhatatlan tény, hogy a magyar királyi Honvédség egyes alakulatai valóban végrehajtottak tömeges, a körülmények vizsgálata alapján indokolatlan kivégzéseket is a szovjet polgári lakosság körében. Erről a HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban is örözk egy korabeli, megrendítően egyértelmű szövegezéssel megfogalmazott „általános tevékenységjelentést” a német „Seeger” harccsoportnak alárendelt m. kir. 44/II. honvéd gyalogzászlóalj által, részben nők és gyermekek sérelmére elkövetett gyilkosságokról 1943 januárjából. A vonatkozó rész szó szerint az alábbi (a könnyebb olvashatóság érdekében a korabeli rövidítéseket feloldottuk):

„A zászlóalj folyó hó [1943. január] 6-án 3 menetszórtban délkeleti irányban folytatja menetét [Luginyból]. Feladata volt bandákat egy kb. 180 km hosszú és 25–30 km széles területen megsemmisíteni. Állítólag az elrejtőzött bandáknak a létszáma kb. 600 fő volt.

Az első vállalkozást [sic!] Serojezita, Litki községeket és környékét tisztította meg. Kiirtott 3 családot (9 asszonyt, 2 férfit és 2 gyermeket).

A második vállalkozás megtisztította Rudjagamaria [sic!] és Rudja Vigranka községeket és környékét. Kiirtott 2 családot (2 asszonyt és 4 gyermeket).

A harmadik vállalkozás Rudna Makakowka és Rudna Luginszkaja községeket és környékét tisztította meg. Kiirtott 3 asszonyt és 4 gyermeket. A három csoport feladatának végrehajtása után veszteség nélkül visszatért.

Folyó hó 7-én a zászlóalj egy újabb csoportja Bolsumi községet és környékét tisztította meg. Kiirtott 3 családot (4 asszonyt, 5 férfit és 9 gyermeket). Ugyanaznap a déli órákban egy nagyobb csoportot (150 fő, 15 golyószóró, 1 géppuska) küldött ki a zászlóalj egy nagyobb terület átkutatására. Ez a csoport másnap 15 órára veszteség nélkül beérkezett. Egy embert irtott ki és pedig a vezetőt, mert szándékosan rosszul vezette a csoportot. [...]

A zászlóalj teljesítményével a felettes német hatóságok teljes mértékben meg vannak elégedve, mely kitűnt a zászlóaljparancsnokhoz beosztott német összekötő tisztnek a [német] harccsoport parancsnokságnak leadott jelentéséből.¹²

A miskolci 7. honvéd kerületparancsnokságnak küldött jelentést Szabovics Jenő alezredes, a m. kir. 44. honvéd gyalogezred akkori parancsnoka írta alá, aki a fenti eseményekkel kapcsolatban nem tett semmiféle megjegyzést egy esetleges vizsgálat elrendelésével vagy személyes megdöbbenésével kapcsolatosan, következésképpen a 45 polgári személy (ebből 19 gyermek) kivégzését teljesen helyénvalónak találta. Ezek ismeretében a forráskiadványban kerestük a fent ismertetett eseteket, illetve az ezredparancsnoki beosztást betöltő alezredesét, de sajnos semmiféle kapcsolatos adatot nem találtunk.

Ugyancsak régóta a kutatás rendelkezésére áll a magyar 2. hadsereg iratanyaga, amelyben a hadsereg saját mögöttes területének biztosításával kapcsolatban is számos irat található. Így például a hadsereg hadtápcsoportja 1942. július 1. és 1942. augusztus 3. között két saját halott és 17 sebesült mellett Korovino, Tyim és Sztarij Oszkol körzetében 148 harcban elesett szovjet katonát, 15 tiszt és 1821 katona elfogását, valamint 192 férfi és 11 női partizán, 14 „orosz zsidó” férfi és 3 nő kivégzését, illetve 2377 katonakorú vagy partizángyanús férfi és 3 nő internálását jelentette.¹³

¹¹ Lásd: HL m. kir. 46. honvéd gyalogezred iratai, 224./46/III.zlj. 115/22.42.VIII.5. szám.

¹² Lásd: HL m. kir. Honvédség csapatanyaga, m. kir. 44. honvéd gyalogezred iratai.

¹³ HL m. kir. 2. hadsereg iratai, 6. doboz, 402. számú hadinapló-melléklet.

Megítélésem szerint e fentebb említett magyar és német korabeli dokumentumok összevetése az orosz levéltárak anyagából most közölt iratokkal nagyságrendekkel árnyaltabb és forrásokkal hitelesebben alátámasztott képet eredményezhetett volna.

A „10. parancs”, amely soha sem létezett

Ezzel szemben a szerkesztők alapvetően két forrásból próbáltak a magyar csapatok által keletkeztetett dokumentumokat is felhasználni. Elsősorban Háy Gyula *Partizánok tükre* (Budapest, 1945) című munkájára alapoztak. Ez egy, a szerkesztők által is tudottan nem történész, hanem író által készített brosúra (lásd 23. o.), amelynek összeállítása 1943 tavaszán kezdődött meg Moszkvában. Amiért ez különös jelentőséggel bír, az a körülmény, hogy a szovjet hivatalos szervek, közöttük főként a Rendkívüli Állami Bizottság dokumentumain kívül a szerző a magyar megszálló csapatok saját iratanyagát is használhatta, amely hadizsákmányként a szovjet csapatok birtokába került. Háy kiadványa tehát már 1945-ben bizonyította, hogy a szovjet szervek birtokában van a magyar megszálló csapatok által keletkeztetett iratok egy része (ezek legtöbbször sajnós magyar levéltárakban még egy korabeli hiteles másolat sem maradt). Ám a szerkesztők ennek ellenére nem e rendkívül fontos és valódi bizonyító erejű korabeli dokumentumcsoport feltárását és leközlését választották, csupán Háy munkájának idézését, s ezzel elsődleges források közlése helyett csupán másodlagos forrásra támaszkodtak.

Másodsorban a szerkesztők a magyar megszálló csapatok tevékenységének alapokmányaként határozzák meg azt a dokumentumot, amely az egyik helyen „10. utasítás”, a másik helyen a „10. sz. direktíva”, megint másutt a „10. számú parancs” néven bukkan fel a kötet előszavában és jegyzetapparátusában. Jelen esetben teljesen mellékes az, hogy a magyar királyi Honvédségben soha nem adtak ki egyetlen direktívát sem (ellentétben a szovjet Munkás-Paraszt Vörös Hadsereggel). Az sokkal inkább fontos, hogy a széltében-hosszában emlegetett dokumentum valójában nem parancs vagy utasítás volt, hanem a m. kir. Honvéd Vezérkar 4. osztálya által készített, szabályzat formájában kiadott kiképzési segédlet, amely összefoglalta a partizánellenes hadviselés addig szerzett tapasztalatait, és a már megvívott partizánellenes harcok példáin keresztül vont le következtetéseket a hatékony ellenintézkedések helyszíni meghozatala érdekében. Ez 1942 tavaszán jelent meg egy sorozat részeként, s annak 10. füzeté volt.¹⁴ A szerkesztők bizonyára soha nem látták e kiadványt a saját szemükkel, mert akkor azt is tapasztalhatták volna, hogy vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a m. kir. Honvéd Vezérkar főnöke sem aláíróként, sem más minőségben nem szerepel benne. Ezzel szemben a kiadványsorozat csapatoknak és parancsnokságoknak való szétosztását valóban a vezérkar főnöke rendelte el. Zachár Sándor vezérkari ezredes, a Keleti Megszálló Csoport vezérkari főnöke (s nem „törzsparancsnoka”, ahogy a szerkesztők említik őt¹⁵) ezen a kíséző iraton láthatta Szombathelyi vezérezredes aláírását (lásd a 29. o. 75. lábjegyzetét). Zachár vezérkari ezredes 1947-es pere során rosszul emlékezett, amikor úgy nyilatkozott, hogy „az utasításban például szó volt arról, hogy szükség esetén bármilyen települést fel lehet gyújtani, megfélemlítés céljából a helyszínen agyon lehet löni nem csak a partizánokat, de azokat a személyeket is, akiket a partizánokkal való kapcsolattartással gyanúsítanak és el lehet kobozni a lakosságtól az összes élelmet és szarvasmarhát”. A 10. számú füzetben települések fel-

¹⁴ A kiadványt a m. kir. Honvéd Vezérkar főnöke 4. osztálya 58.800/10. számon adta ki 1942. áprilisi lezárású adatokkal. Címe: A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. 10. sz. kiadvány. Partizánharcok. Budapest, 1942.

¹⁵ A hivatásos vezérkari tisztet egyébként a forráskiadvány 94–99. oldalán közölt dokumentum fordítása a bevezetőben tartalékos tisztként említi, ami meglehetősen zavaró pontatlanság.

gyűjtásáról, valamint élelmiszerek és szarvasmarhák elkobzásáról egyetlen szó sincs. Azt azonban megtalálhatjuk benne, hogy a „lakosság bizalmának megnyerése – jóindulatú, emberséges és igazságos bánásmóddal” lehetséges.¹⁶ A partizánellenes harc során alkalmazandó megtorlásról azonban valóban tesz említést a magyar kiadvány az alábbi szövegezéssel: „A partizánosztagek leverését kövesse nyomon a legkönyörtelenebb megtorlás. Elnézésnek nincs helye! A kérlelhetetlen szigor el fogja venni mindenkinek a kedvét attól, hogy a partizánok közé álljon, vagy támogassa őket, míg a könyörületet csupán gyengegnek tekintenek.

A foglyul esett partizánokat – esetleges kihallgatásuk után – a helyszínen fel kell koncolni, vagy elrettentő példaként a közel fekvő helységeken nyilvánosan, kötél által ki kell végezni. Hasonlóképpen kell eljárunk a leleplezett és kezeinkbe került partizánsegítőkkel is.

Fontos, hogy a megtorlásról a lakosság minél szélesebb rétegei tudomást szerezzenek.¹⁷

Egyébiránt az sem mellékes, hogy a forráskiadványból a magyar megszálló csapatok alkalmazott partizánellenes harceljárásait sem ismerhetjük meg elsődleges forrásból. Noha ez elengedhetetlen lenne annak vizsgálatához, hogy a megszálló csapatok esetében miként fordulhatott elő az, hogy elhanyagolható saját veszteség mellett feltűnően nagy létszámú partizánt és partizánsegítőt (illetve annak nyilvánított személyt) semmisítettek meg. A partizánokkal szemben követendő harceljárással kapcsolatban a 10. számú füzet valóban megjegyzi: „Kíméletnek tehát semmilyen vonatkozásban sincs helye. Csak könyörtelen és gyökeres kiirtásuk vezet célhoz”.¹⁸ A partizánok leküzdése 1942 tavaszán a 10. számú füzet alapján az alábbi elemekből állt:

hírszerzés (a partizánműködés felfedése és földrajzi behatárolása),
felderítés (a partizánok elhelyezkedésének és erejének pontos meghatározása),
támadás (a partizánok bekerítése és megsemmisítése),
megtorlás (a harcot túlélte és elfogott partizánok és partizánsegítők fizikai megsemmisítése).¹⁹

A támadást minden esetben egy teljesen körülrárt területen, összetartó irányokban megindulva, lehetőség szerint minél hatékonyabb tüzérségi²⁰ és légi támogatás igénybevételével, rohamjáróröckkel az élen kellett végrehajtani. A partizánok kedvelt elhelyezkedése miatt ez a harc szinte minden esetben erdei vagy helységarc volt. A megszálló erők a partizánok rajtaütésével szemben minél nagyobb tűzerő-főlányre törekedtek, így azokat a településeket, ahol partizánokat sejtettek, kezdettől fogva teljes tűzerővel támadták. Eközben bizony számos épület a lángok martalékává vált.

Mivel a partizánok rendkívül elővigyázatosan szervezték meg erőik biztosítását, a legtöbb esetben nem sikerült meglepni őket, és ha mégis harc alakult ki, eközben legtöbbjüknek sikerült rejtve visszavonulni. A helyi lakosság azonban ritkán tudott időben elmenekülni a felajzott idegállapotban érkező megszálló csapatok elől, akiket sokszor fűtött a bosszúvágy is korábban kegyetlen körülmények közepette elveszített bajtársaik

¹⁶ A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. 10. sz. kiadvány. Partizánharcok. Budapest, 1942. 29. o.

¹⁷ A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. 10. sz. kiadvány. Partizánharcok. Budapest, 1942. 39. o.

¹⁸ Uo. 34. o.

¹⁹ Uo. 34. o.

²⁰ Erre a feladatra nem csak a tábori tüzérség lövegeit, de a légvédelmi tüzérség gépágyúit is számos alkalommal vetették be. Sőt, 1943-tól a partizánellenes harcokba két magyar önálló harcokcsiszázatot is bevetettek a különféle biztosító feladatokat ellátó német páncélosszázadok mellett. Egyébiránt a partizán csoportok közül több jelentős nehézfegyverzettel is rendelkezett. Ezek között főleg a szovjet csapatok által korábban hátrahagyott vagy éppen a megszálló csapatoktól zsákmányolt lövegek, aknavetők, sőt, néhány esetben páncélozott harcjárművek is voltak.

miatt. Talán egyetlen fegyveres erő sincs a hadtörténetben, amelynek hasonló helyzetben minden tagja felül tudott volna emelkedni személyes érzelmein és legalább egy részük tetteit ne ezek irányították volna.

Jelentős körülmény, hogy a magyar megszálló csapatok élőerő-vesztéseinek zöme nem a támadási, hanem a felderítési szakaszban keletkezett.²¹ Például az 1941. december 21-én végrehajtott Rejmentarovka elleni magyar–német–ukrán partizánellenes vállalkozás felderítő szakaszában a partizánok két magyar katonát elfogtak, kegyetlenül megkínozták, majd levették őket, levágták orrukat, fülüket, ujjukat és nemi szervüket, majd fejüket széttrancsolták. Ezek után a megszálló csapatok a körzetben elenyésző saját veszteség mellett mintegy 1000 megsemmisített partizánról tettek jelentést, valamint 264 fogolyról, akikkel kapcsolatban fontosnak tartották megjegyezni, hogy „legnagyobb rész zsidók” voltak, és akiket kihallgatás után ki is végeztek.²²

Haditörténet hadtörténészek nélkül

A magyar megszálló csapatok tevékenységét, benne a vitathatatlanul elkövetett tömeges kivégzések körülményeit tehát sokkal behatóbban kellett volna bemutatni és magyarázó jegyzetek vagy akár külön tanulmány formájában elemezni, mégpedig mindkét oldal vonatkozó korabeli forrásainak minél teljesebb feltárásával és közreadásával, forráskritika alkalmazásával, esetleg hadtörténészek és a hadijog területén járatos szakemberek bevonásával. Ám ez elmaradt, s ennek következtében a kötetben közzétett eseteket szinte kizárólag a szovjet fél szemszögéből ismerhetjük meg, legtöbbször az előzmények és a körülmények tárgyalása nélkül, hadtörténeti szempontból értelemzavaróan pontatlan szövevezéssel.

Az átlagos olvasó így a legtöbb esetben nem is tudja megkülönböztetni az idézett tanúvallomásokban, hogy a cselekményeket magyar vagy más nemzetiségű alakulatok követték-e el. Ugyanis a német megszálló rendszer a legkevésbé sem volt egységes. Példaként tekintsük át a német „B” hadseregcsoport mögöttes területét biztosító fegyveres szervezeteket 1943. január eleji adatok alapján:

biztosító csapatok és katonai szervezetek
német biztosító hadosztályok,
magyar megszálló hadosztályok,
a „B” hadseregcsoport mögöttes terület parancsnokának saját német csapatai,
a német katonai közigazgatás erői;

német Titkos Tábori Rendőrség erői

német Tábori Csendőrség erői

német Rendőrség erői
mozgó rendőri erők,
segédrendőrség,
helyi rendőrség (ebben a helyi lakosságból toboroztak is szolgáltak);

²¹ A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. 10. sz. kiadvány. Partizánharcok. Budapest, 1942. 37. o.

²² Uo. 56–57. o.

védászlóalj (helyi lakosságból toborzott alakulatok német tisztek parancsnoksága alatt)

német SS Biztonsági Szolgálat (Sicherheitsdienst) erői

helyi (szovjet állampolgárokból szervezett) erők
keleti csapatok és segédszolgálatosok,
rendészség, rendőrök és segédőrlégénység a községekben.²³

Fentiek tükrében felettebb bizonyítalan, hogy Krausz Tamás mi alapján állapítja meg a kiadvány előszavában (14. o.), hogy „a Csernyigovi területen hozzávetőleg 103 ezer békés polgári lakos és több mint 24 ezer hadifoglyot öltek meg a német és magyar ’bűntetősztagosok’”. Az általa hivatkozott 70. számú dokumentumban (212–213. o.), a szovjet Rendkívüli Állami Bizottság²⁴ 1945. március 16-án kelt jegyzőkönyv-kivonatában a magyar csapatokról egyetlen szó sem esik.

A magyar királyi Honvédség iratanyagát a második világháború végéig különböző okokból (parancs szerinti megsemmisítés, ellenséges behatás következtében való megsemmisülés, hadizsákmány stb.) igen nagyarányú pusztulás sújtotta. Emiatt kizárólag a hazai levéltárak őrizetében fennmaradt töredékekből a magyar megszálló csapatok szovjet területen végrehajtott tevékenységének tudományos igényű feldolgozását nem lehet elkészíteni. Tehát sem 1989 előtt, sem pedig azután nem a szándék hiányzott e kérdéskör tudományos feltáráshoz, hanem az objektív feldolgozáshoz nélkülözhetetlen, elegendő mennyiségű, megbízható és egyben hozzáférhető korabeli levéltári forrásanyag. Az elmúlt években Ungváry Krisztián magyar és német, Szabó Péter pedig elsősorban magyar források felhasználásával megkísérelte ugyan a magyar megszálló tevékenység főbb eseményeinek és jellemzőinek felvázolását, de a magyar források hiánya jelentősen gátolta őket a téma részletes feldolgozásában.²⁵

Ezért lehetett volna valóban hézagpótló és tudományos jelentőségű, ha a szerkesztők feltárják és forrásközlés formájában részben vagy egészben közzéteszik azokat a szovjet csapatok által zsákmányolt és azóta is orosz levéltárakban őrzött magyar katonai dokumentumokat, amelyek e feldolgozni kívánt témával kapcsolatosak.

A kötetből szinte teljesen hiányzik a szovjet partizán-tevékenység tényeken s nem pedig érzelmeken alapuló bemutatása, továbbá e fegyveres ellenállás földrajzi kiterjedésének felvázolása (csak remélni tudom, hogy nem szándékosan). Az egyébként meglehetősen összetett, a legkevésbé sem egységes szovjet partizán-tevékenységgel kapcsolatosan a kiadványban például egyetlen térképet sem találunk, noha ez elengedhetetlen lenne a magyar megszálló csapatok által végrehajtott erőszakos cselekmények árnyaltabb elemzéséhez, amelyeket a szerkesztők külön térképen is bemutatnak. Talán ez is szándékos, hiszen a kötet szerkesztői azt sugalmazzák, hogy a magyar csapatok megszálló tevékenységének jellege és a partizán-tevékenység között semmiféle ok-okozati összefüggés nem

²³ Lásd: HL m. kir. 46. honvéd gyalogezred iratai, 3475./K.megsz.csop.I.a.43.I.3. szám.

²⁴ E bizottság tényfeltáró munkájának hitelességét erősen megkérdőjelezi, hogy ennek feladata volt például a szovjetek által kivégzett lengyel tisztek és polgári személyek Katyn környéki legyilkolását bármiféle eszközökkel a megszálló német csapatok nyakába varrni, amelyek amúgy is számtalan tömeges kivégzést hajtottak végre a Szovjetunióban és Európa más országaiban.

²⁵ Lásd: *Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, 2004. 38–155. o., valamint *Szabó Péter: Adalékok a magyar királyi honvédség megszálló alakulatainak tevékenységéről a keleti hadműveleti területen* (Rejmentarovka, 1941. december 21.). *Haditörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 2. sz. 481–495. o.

állt fenn. Krausz Tamás bevezetőjében többször is tervszerű népirtásnak nevezi a magyar megszálló erők által végrehajtott kivégzéseket, de egyetlen egy korabeli hivatalos forrást sem találunk a kötetben, amely alátámasztaná, hogy a magyar csapatok parancsot kaptak volna a megszállt területek polgári lakosságának tervszerű, a partizántevékenységtől teljesen független, ideológiai vagy kreált fajelméleti okokból végrehajtható fizikai megsemmisítésére (a német csapatok bizonyos kötelékei valóban ilyen célokkal, előre elkészített tervek alapján tevékenykedtek a Szovjetunióban). Ezzel szemben minden – a kötetben legtöbbször csak áttételesen, másodkézből, többször pontatlanul idézett – korabeli magyar utasítás vagy parancs a partizántevékenységgel szembeni fellépés keretei között, a partizánok és segítők (köztük is kiemelten a zsidóság és a szovjet kommunista párt tagsága) elleni megtorlásaként rendelt el különféle tisztogató akciókat, amelyek nem egy esetben valóban tömegesnek tekinthető, megtorló jellegű, a polgári lakosságot is sújtó kivégzésekbe torkolltak.

Ez persze nem jelenti azt, hogy egyes magyar parancsnokok ne adtak volna ki indokolatlan erőszakot kiváltó parancsot, illetve egyes csapatok ne követtek volna el a szovjet polgári lakosság körében – akár önkényes alapon – olyan erőszakos tetteket, amelyek sokszor bizony halálos áldozatokkal is jártak (például fegyveres fosztogatás, kínvallatás, indokolatlan kivégzések, amelyekre fentebb már példákat is idéztünk). Mindezeket azonban bármiféle korabeli hivatalos magyar forrás szó szerinti idézete nélkül, a német csapatok által végrehajtott tervszerű népirtással egyenértékűnek beállítani, továbbá a magyar királyi Honvédség megszálló feladatokat ellátó teljes állományára kivetíteni, megítélésem szerint nem más, mint a tények szándékos s egyben rendkívül tudománytalan elferdítése.

A kiadvány a hadtörténet, illetve a katonai szaknyelv szempontjából is számos kívánni valót hagy maga után. Az orosz nyelvből összesen öt személy által készített magyar nyelvű fordításokban számtalan pontatlan, szakszerűtlen vagy egyenesen értelemzavaró kifejezés bukkan fel. Jellemző például, hogy a katonai rendfokozatokat (például szakaszvezető) összekeverik a beosztással (ebben az esetben szakaszparancsnok, lásd például a 94. oldalon). Vajon mivel magyarázható az, hogy a szerkesztők még a teljesen egyértelműen téves, a meglehetősen bő szakirodalom ismeretében hovatovább megmosolyogtató megállapításokat (például egy állítólagos magyar SS-hadosztály 1942. nyári tevékenységét Korotojknál, lásd a 420. és a 422. oldalt) egyetlen magyarázó vagy korrigáló szó nélkül hagytak? Közismert, hogy a Waffen-SS csak 1944 második felében kezdte meg magyar állományú alakulatok szervezését.

Tudományos igényű munkánál, különösen ilyen jelentőségű téma esetén az is elfogadhatatlan, hogy a szerkesztők egyszerűen kijelentik (lásd a 261. oldal 182. számú lábjegyzetét), hogy ők maguk „terjedelmi okokból” meg sem kísérelték azonosítani az egyes, általuk közölt forrásokban pontatlanul megjelölt személyeket, illetve katonai alakulatokat. Így olyan erőszakos tetteket elkövető magyar kötelékekkel, illetve ezek állományába tartozó katonákkal is találkozhatunk (például „33. gyaloghadosztály” vagy a „2. ezred 28. százada”), amelyek soha nem léteztek a magyar királyi Honvédségben. A közölt dokumentumok forrásértékét e szerkesztői hozzáállás, tehát a forrásokban közölt állítások ellenőrzéséről, szükség szerinti pontosításáról való önkéntes lemondás tovább csökkenti. Természetesen ezzel nem a közzétett iratok szorosán értelmezett hitelességét, vagyis megadott keletkezési időpontját és helyszínét, valamint a keletkeztetők személyét vonom kétségbe, csupán a bennük foglalt állítások tényyszerűségét, végeredményben ezek „elsődleges forrás” jellegét.

Indokolt problémafelvetés, gyenge megvalósítás

A kötet kétségtelenül egy olyan súlyos témát kívánt feldolgozni, amelyet a magyar szakemberek – elsősorban a hozzáférhető elsődleges magyar források szinte teljes hiánya miatt – eddig kizárólag magyarországi levéltárak anyagaiból még nem dolgozhattak fel teljes tudományos alapossággal. Ebben a tekintetben mindenképpen jelentős kiadványnak értékelhetjük, hiszen ráirányítja a figyelmet egy még feldolgozatlan (és tegyük hozzá: kibeszéletlen) problémára. Ugyanakkor a közzétett forrásbázis egyoldalúsága, a közölt adatok jelentős részének zavaró (és a szerkesztők által legtöbbször szó nélkül hagyott) pontatlanságai és ellentmondásai, valamint a legtöbb dokumentum keletkezésének vitatható körülményei együttesen kizárják, hogy e kötet, tekintélyes terjedelme ellenére, a szó tudományos értelmében a téma megbízható forráskiadványaként hasznosuljon. Arra viszont mindenképpen alkalmas, hogy a témáról végre szakmai és társadalmi vita kezdődjék. Valóban égető szükség lenne ugyanis arra, hogy mind a szűkebb történész szakma, mind pedig a szélesebb társadalmi közvélemény mielőbb szembenézzon történelmünk e komor fejezetével.

